

Совет ботанических садов и дендропарков Украины
Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины
Государственный дендрологический парк "Тростянець" НАН Украины

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЧТЕНИЯ,
ПОСВЯЩЕННЫЕ 110-ЛЕТИЮ
СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ
ДОКТОРА БИОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
ПРОФЕССОРА
ЛЕОНИДА ИВАНОВИЧА РУБЦОВА**



(1902–1980)

УДК 582.47 (477.43)

Байрак О.М.¹, Самородов В.М.²

ДЕНДРОПАРКИ ПОЛТАВЩИНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ЗБАГАЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КОЛЕКЦІЙ

¹Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління,
Центр заповідної справи, рекреації та екотуризму, 03035, Київ-35, вул. Урицького, 35.

²Полтавська державна аграрна академія, 36000, Полтава, вул. Сковороди, 1/3

Дана характеристика головних етапів збагачення колекцій дерев і кущів парків Полтавщини, які мають заповідний статус: дендропарків (3), парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (3) та перспективних для охорони (2).

Згідно сучасних природоохоронних концепцій інтродукція рослин має важливе значення як система ефективних засобів збереження біорізноманітності та раціонального використання видів і форм для озеленення. Особливе місце при цьому займають дендропарки. Що ж до Полтавщини, то тут розташовано понад 30 парків, які характеризуються високими показниками різноманіття дендрофлори, архітектурно-ландшафтних композицій, естетичної цінності, тому більшість із них охороняються як дендропарки (2), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (18) або ботанічні (4) та комплексні (1) пам'ятки природи. За результатами інвентаризації, здійсненої за участю авторів протягом 2001-2006 рр. дендрофлора парків області включала 650 видів, культиварів і гібридів. При цьому перевагу мали покритонасінні (*Magnoliophyta* — 523 таксонів) [3]. На долю голонасінних (*Pinophyta* — 104 таксони) припадало лише 20 % [3].

За флористичними та систематичними показниками дендрофлори серед парків Полтавщини вирізняються вісім об'єктів, які здебільшого формувалися цілеспрямовано як дендропарки (таблиця). Проаналізувавши історію їх створення, нами встановлено тенденції розвитку та стан збереження цих осередків дендрофлори, які мають різний вік і розташовані у різних частинах області з досить відмінними ґрунтово-кліматичними умовами.

Відомим центром інтродукції та акліматизації деревних рослин на півдні Лісостепу є Устимівський дендропарк, вік якого сягає майже 120 років. Основа сучасної колекції — понад 230 видів і форм (за даними В. Білика, 1927) була закладена землевласником В.В. Устимовичем протягом 1893-1915 рр. на площі 9 га. За даними відомого дендролога О.Л. Липи дендрофлора парку у 1936 р. нараховувала близько 400 видів і форм, серед яких були екзотичні рослини, вперше введені у культуру в Україні [1, 3]. На початку 50-років залишилося близько 170 видів і форм (за даними Плетнева, 1955). Наступні два періоди відіграли вирішальну роль у розвитку дендропарку і формуванні його колекції. У період 1952-1965 рр., коли дендропарк був репродукційною дендрологічною базою Центрального ботанічного саду АН УРСР (директор Т.І. Чепінога), колекція збільшилася до 476 видів, форм, сортів і гібридів і успішно використовувалась як маточник загальнодержавного значення. У період 1965-1996 рр., коли Устимівська дослідна станція рослинництва входила до системи Всесо-

юзного науково-дослідного інституту імені М.І. Вавилова, догляд за парком і поповнення його колекції здійснювала К.С. Сич. За період з 2000 по 2010 рр. (дендропарк і станція з 1996 р. підпорядковані Інституту рослинництва імені В.Я. Юр'єва) за участю дендролога О.М. Білик у дендропарку було висаджено 215 саджанців (60 видів), з яких 30 видів — інтродуковані вперше [1].

Цінність сучасної колекції Устимівського дендропарку визначає значна участь хвойних порід (близько 100 видів і форм), наявність вікових дерев, рідкісних видів, занесених до Червоної книги України. Цей дендропарк має велике значення як репродуктивна база багатьох важливих декоративних дерев і кущів.

У 1929–1951 рр. дендропарк мав статус заповідника республіканського значення, з 1983 р. — сучасний статус.

Серед дендропарків, які створювалися у другій половині 20 ст., важливим об'єктом інтродукційної діяльності на Полтавщині і в Україні є дендрарій Держсортмережі (Огуївський). Він закладений професором В.Д. Мединцем посадковим матеріалом, вирощеним із насіння, рідше — завезеними саджанцями з метою вивчення в умовах відкритого степу колекцій інтродукованих дерев і кущів поряд з аборигенними породами і подальшого збагачення місцевої флори. Протягом 30 років була зібрана колекція із 485 таксонів (з них 360 видів). Огуївський дендрарій має одну з найбільших в Україні сортових колекцій *Philadelphus* (садового жасміну — 19 сортів), найбільші на Полтавщині колекції *Berberis* (8 видів), *Syringa* (9), *Crataegus* (9), *Quercus* (8). Сучасний видовий склад дендрофлори нараховує 270 видів і культиварів. Серед них — 34 види (6 форм) голонасінних [3].

Із 19,6 га охоронним режимом тут охоплено лише 1,5 га, що призвело останнім часом до значних втрат таксономічного різноманіття. З метою подальшого збереження і використання цінної колекції Огуївського дендрарію, доцільно розширити його заповідну площу і змінити статус на дендропарк загальнодержавного значення.

Полтавський міський парк (відомий під назвою «Парк на полі Полтавської битви» або просто дендропарк) має найбагатшу за видом складом дендрофлору (243 види і культивари) серед парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Полтавщини. Вона збиралась по всій Україні під керівництвом фахівця з зеленого будівництва Я.Я. Яценко. В основу проекту створення парку, розробленого головним архітектором Л.С. Вайнгортом, затвердженого Л.І. Рубцовим, була покладена концепція ландшафтного парку з дендрологічним ухилом на території розчленованої балки з пагорбами різної експозиції, яром і прилеглої природної діброви (124,5 га) [3]. Його видовий склад був сформований упродовж 1962–1966 рр., а наступні десятиліття майже не поповнювався. Для подальшого розвитку парку необхідно здійснити розчистку його окремих ділянок, насамперед арборетуму, і оновити їх композиції декоративними формами кущів. З метою збереження дендрофлори цього заповідного парку доцільно у перспективі провести зонування території, визначивши зону заповід-

Загальна характеристика дендропарків Полтавщини

Назва	Час заснування, місце розташування	Рік надання заповідного статусу	Площа, га	Кількість видів, культиварів
Дендрологічні парки				
*Устимівський	1893, с. Устимівка Глобинського р-ну	1983 (1929)	8,9	483
*Криворудський	1960, с. Крива Руда Семенівського р-ну	2012 (1972)	12	171
Лікарський сад	1950, с. Березоточа Лубенського р-ну	2011	7,6	близько 200
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва				
Дендрарій держсортимережі	1967, с. Огуївка Машівського р-ну	1982	1,5 (19,66 загальна)	271
*Полтавський міський	1962, м. Полтава	1977	124,5	243
Лубенського лісотехнічного коледжу	1952	1972	32	182
Проектовані дендропарки				
Дендрарій аграрної академії	1945, м. Полтава		4,5	105
Дендропарк «Івушка»	2006, с. Омельник Кременчуцького р-ну		3,5	134

Примітка. * — загальнодержавного значення, інші — місцевого.

ну, постійної і регульованої рекреації, здійснювати активну природоохоронну пропаганду (екскурсії, акції, путівники, буклети тощо).

Наприкінці 2011 р. два парки області отримали заповідний статус дендропарків. Один із них — Криворудський охороняється протягом 40 років як парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Це єдиний парк, започаткований сільським жителем, садівником-аматором С.М. Лопатою (особисто склав проєкт і організував його втілення) посеред села на рівнині. Тут у період 1960-1965 рр. було висаджено понад 6 тисяч дерев і кущів (107 видів) за пейзажним стилем. У наступні роки С.М. Лопата особисто поповнив парк багатьма екзотами. У 80-90 рр. поповнення видового складу у парку не відбувалося. Понад 25 років за станом парку доглядає колектив місцевої загальноосвітньої школи на чолі із директором П.М. Бабарикою та вчителькою В.Г. Бабарикою. За результатами інвентаризації 2003 р. дендрофлора парку складала 125 видів дерев і кущів [2, 3]. З 2005 р. за участю професора О.М. Байрак розпочався новий етап розвитку парку, спрямований на поповнення екзотичними деревами (зокрема *Ginkgo*, *Magnolia*, *Liriodendron*) та декоративними кущами (різними видами, формами, сортами із родів *Syringa*, *Juniperus*, *Rhododendron* та ін.). Нині у Криворудському дендропарку зростає 171 вид і культивар дерев і кущів. Парк є репродуктивною базою, джерелом посадкового матеріалу для озеленення територій навчальних закладів у різні райони області, а також рекреаційним центром півдня Полтавщини.

Дендропарком місцевого значення оголошено «Лікарський сад» на території відомої наукової установи — Дослідної станції лікарських рослин НАН України.

Збір цінних деревних порід тут розпочато у 50-х роках минулого століття під керівництвом знаного ботаніка Д.С. Івашина. Протягом останніх 15 років парк набув спеціалізації, адже він став колекцією дерев і кущів з чітко вираженими лікарськими властивостями. Цілеспрямовано збагаченням арборетуму займається Р.М. Федько, який за останні 5 років зібрав понад 120 видів і культиварів, і ініціював надання заповідного статусу дендропарку. Нині на його території зростає близько 200 видів, форм і сортів дерев і кущів із лікарськими властивостями.

Дендропарк Лубенського лісового технікуму був закладений у 1952 році як науково-навчальний підрозділ закладу за ініціативи колишнього директора В.Д. Байтали, якому суттєво допоміг у цьому академік М.М. Гришко. З архівних даних відомо, що серед перших насаджень у вигляді п'ятикутної зірки на площі 2,5 га (як географічні сектори — близько 300 таксонів) було чимало екзотів. Більшість з них у подальшому загинула, з центральної частини були сформовані алеї та куртини із цінних деревних порід. У різні роки велися меморіальні посадки аборигенних і екзотичних дерев і кущів. У 1972 р. парк Лубенського лісового технікуму включено до складу природно-заповідної мережі [3]. Протягом останніх 20 років колекцію дендрофлори було поповнено новими видами і культиварами голонасінних, декоративними формами і сортами кущів, внаслідок чого його таксономічний склад збільшився з 151 таксону (на 2005 р.) до 182 таксонів (на 2011 р.). Нині дендрарій Лубенського лісотехнічного коледжу має важливе наукове і навчально-виховне значення.

Цінним за видовим складом (105 видів і форм) є дендрарій Полтавської державної аграрної академії (ПДАА), на території якої упродовж майже 70 років цілеспрямовано ведеться робота з інтродукції та акліматизації дерев і кущів. У 60-70-ті роки створенню насаджень з навчальною метою сприяв ректор М.І. Добровольський, залучаючи викладачів і студентів. У наступні десятиліття організатором і науковим куратором дендрарію став доцент В.М. Самородов, який сприяв поповненню колекції багатьма екзотичними видами [3]. Особливостями дендрарію ПДАА є наявність меморіальних алеї та дерев. За науковою, освітньо-виховною, естетичною цінністю цій колекції доцільно надати статус дендропарку місцевого значення.

Серед нових дендропарків слід відмітити колекцію парку «Івушка» (с. Омельник, Кременчуцький р-н), яка створена під проводом професора О.М. Байрак за участю екологів із різних міст України упродовж останніх шести років. Нині тут росте 134 види, форми і сорти дерев та кущів, серед яких майже третина вирізняється різноманітними декоративними властивостями [4].

Отже, серед дендропарків Полтавщини, Устимівський дендропарк, який входить у десятку найцінніших за видовим складом дендропарків України, має найчисельнішу дендрологічну колекцію серед парків Полтавщини, яка формувалася цілеспрямовано упродовж 120 років. Тенденції збагачення заповідних дендропарків області обумовлені специфікою етапів історичного розвитку (значною мірою підпорядкуванням). Сучасний етап розвитку більшості дендропарків області характеризується збагаченням колекцій екзотичними ви-

дами (*Ginkgo*, *Magnolia* та ін.) та декоративними формами (за останні 5 років понад 50 таксонів).

Вагому роль у збагаченні колекцій дендропарків Полтавщини відіграли такі відомі центри інтродукції і акліматизації рослин як Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка, Державний Нікітський ботанічний сад, дендрологічні парки НАН України «Софіївка», «Тростянець», «Олександрія».

1. Байрак О.М. Устимівський дендропарк: екскурс сторінками історії / Світ довкілля. — Вип. 18. — Кременчук. — 2011. — С. 34-37.
2. Байрак О.М. Ювілейні парки Полтавщини: історія створення та сучасний стан дендрофлори // Інтродукція рослин. — 2010. — № 3. — С. 107-112.
3. Байрак О.М., Самородов В.М., Панасенко Т.В. Парки Полтавщини: історія створення, сучасний стан дендрофлори, збереження і розвиток. — Полтава: Верстка, 2007. — 274 с.
4. Байрак О.М., Федько Р.М. Етапи і перші результати розбудови нового дендропарку у Придніпров'ї (Полтавська обл.) / Ландшафтна архітектура в ботаничних садах і дендропарках: Матеріали III міжнародної конференції, 8-11 юня 2011 г. — Київ, 2011. — С. 12-16.

Bayrak O.M., Samorodov V.M.

THE TENDENCY OF ENRICHMENT AND PRESERVATION OF DENDROLOGY PARKS IN POLTAVA REGION

The following characteristic describes the main stages of enrichment of the trees' and shrubs' collections in Poltava region, which have the reserved status. In particular, dendrology parks (3), parks-monuments of landscape architecture (3), and parks with the prospect of becoming reserved are taken under consideration.